

Toplum Bilimleri Dergisi

Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi

Cilt: 6 Sayı: 11 Ocak - Haziran 2012

Sinan YILMAZ & İbrahim İŞİTAN
Doğal Afetlerin Psiko-Sosyal Sonuçları: Van Depremi Örneği

Fatih İBİŞ
Hermeneütik ve Yapısöküm Kuramına Genel Bir Bakış

Ramazan UÇAR & Adnan SELMAN
Din-Rasyonel Seçim-Dini Pazar

Mualla YILDIZ
İlköğretim Öğrencilerinin (4-7. Sınıflar) Tann İmgesi ile İlişkili
Bazı Faktörlerin İncelenmesi

Tuncay AKGÜN
Felsefi Düşüncede Yaratma Problemi

Halide ASLAN
The National Archives ve The British Library'de Bulunan Osmanlı İle İlgili
Dokümanların Değerlendirilmesi

Eyüp ÖZTÜRK
Osmanlı'nın Son Döneminde Bir Mehdilik (Peygamberlik) İddiası: Bosnalı Hafız
Abdullah Efendi Olayı

Ahmet Emre DAĞTAŞOĞLU
Kant'a Giden Yolda Leibniz, Wolff ve Baumgarten

Selçuk ERİNCİK
Charles Taylor'da Modernliğin Sıkıntısı Olarak Uç Mesele

Yaşar ÜNAL
Resul'e İtaat Meselesi

Ensar ÇETİN
Türk Halkının Aydın Din Âlimi Algısı

Ramazan UÇAR
Abdullah Cevdet'in Din Anlayışı

Olgun KÖZLEME
İslam Mutfak Kültürü

Eyüp ÖZTÜRK (*)

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE BİR MEHDİLİK (PEYGAMBERLİK) İDDİASI: BOSNALI HAFIZ ABDULLAH EFENDİ OLAYI

abstract

A Messianic Claim in the Late Ottoman Period: The Event of Hafiz Abdullah Efendi of Bosnia. 19th century is a time period in which Muslims around the world faced big crises and predicaments. During this century, local mahdis appeared in many places throughout the Islamic world with a claim to relieve people of their worldly pains and troubles. Some of these people achieved considerable success locally and gathered around a band of followers. There is also an increase in the number of these messianic movements inside the boundaries of the Ottoman State. Among the little-known 19th-century Ottoman mahdis was one Hafiz Abdullah Efendi. Although he did not have a charismatic personality that would attract people, he claimed to be a mahdi but was arrested immediately before gaining even a small following. Hafiz Abdullah Efendi was sent into exile thereafter for nearly 8 years and he was freed only after the officials made sure that he renounced his claim

key words

Hafiz Abdullah of Bosnia, Messianism, Abdülhamit II, Hüseyin of Pazarcık, Madrasa of Mahmüdiyya

1. Giriş

İnsanlık tarihindeki hemen her kültürde onları sıkıntıdan kurtarıp felaha erdirecek bir kurtarıcı beklentisi vardır. Yahudilik, Hristiyanlık, Sabîlik, Mecusîlik, Hinduizm, Budizm, Zerdüştlük, Mazdeizm, Şintoizm gibi dinlerin yanında Moğol inançlarında ve hatta ilkel kabile dinlerinde, farklı adlarla da olsa, bir kurtarıcı inancı var olmuştur.¹ Bu itibarla kurtarıcı beklentisi belli bir dinin veya kültürün sınırlarına hapsedilemeyecek kadar evrensel bir olgudur.

İslâm kültürü de bu evrensel olguya bîgâne kalamamış ve erken zamanlardan itibaren Müslüman çevrelerde *mehdi* adıyla dünyayı adaletle dolduracak bir kurtarıcı beklenmeye başlanmıştır. Esasında Kur'ân-ı Kerim'de mehdi konusuna bir atıf yoktur ama mehdi inancına kaynaklık etmeye yarayan çok sayıda hadis vardır. Bu hadisler, sıhatleri kuşkulu olmakla birlikte, mehdi inancının Müslümanlar arasında asırlar boyunca var olmasını sağlamış gözükmektedir.²

İslâm kültüründe mehdi inancı Sünnîlikten ziyade Şîîlikte kilit bir inanç durumundadır. Zira günümüzdekine benzer bir mehdi inancının Müslümanlar arasında ilk olarak belirmesi, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye (ö.81/700)'nin ölümünden sonra olmuştur.³ Daha sonraları da Şîîler arasında birtakım zulümlere maruz kalmaları hasebiyle onları bu sıkıntılardan kurtaracak bir mehdi inancı canlı bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Zaman içerisinde mehdi düşüncesi birtakım farklılıklarla Sünnî çevrelerde de kabul görmüş ve hicri III. asırda birçok Müslüman grubun inandığı ortak bir fikir haline gelmiştir.⁴

Mehdilik inancının yerleşmesi ile İslâm dünyasında birçok kişi özellikle sıkıntıların arttığı buhran dönemlerinde kendisinin beklenen kurtarıcı olduğunu iddia etmiş; bunlardan belli bir taraftar kitlesi toplamaya muvaffak olanlar çevresine toplanan kişilerle önemli bir güç haline gelmiş ve zaman zaman mevcut yönetimlere veya baskıcı güçlere karşı isyan hareketlerine girişmişlerdir. Hatta XIX. yüzyılın sonlarında Afrika bölgesinde ortaya çıkan mehdilik hareketleri Avrupalı sömürgecilere karşı ülkelerini bağımsızlığa ulaştırma amacını taşıyan bir cihad hareketi hüviyetine bürünmüştür.⁵ Özellikle Sudan'da Muhammed Ahmed el-Mehdi'nin örgütlediği hareketin İngilizlere karşı önemli başarılar kazanması ve bir müddet Sudan'ın hakimiyetini ele geçirmesi mehdilik düşüncesinin kitleler üzerinde ne kadar etkili olabileceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁶

Osmanlı Devleti de hükümler olduğu bölgelerde zaman zaman mesiyani (mehdici) hareket ve isyanlarla karşılaşmıştır. Bu oluşumların bir kısmı yerel düzeyde etkili olmuş ve kısa sürede bertaraf edilmiştir.⁷ Şeyh Bedreddin'in isyanı gibi bazıları da halk nezdinde çok tesirli olup devleti uzun müddet uğraştırabilmiştir.⁸ Bu sebeple olsa gerek Osmanlı Devleti bu tarz hareketlerin üzerine dikkatle gitmiş, yakından ilgilenmiş ve onları büyük olaylara sebebiyet vermeden kontrol altına almak istemiştir. Bizim çalışmamız ise Osmanlı'nın son dönemleri

sayabileceğimiz II. Abdülhamit zamanında mesiyanik (mehdici) bir iddia ile ortaya çıkan Bosnalı Hafız Abdullah Efendi'nin yaşadığı süreci ve devletin onun bu iddiasına tepkisini sınırlı sayıdaki arşiv belgesine dayanarak ortaya çıkarma amacını taşımaktadır. Hafız Abdullah Efendi'nin şöhretli bir kişi olmaması onun hakkındaki bilgi kaynaklarını resmî arşiv belgeleri ile sınırlamaktadır. Bu sebeple çalışmamız olayın tasvirini ancak arşiv belgelerinin verdiği bilgiler çerçevesinde çizebilecektir.

2. Hafız Abdullah Efendi'nin İddiasının Ortaya Çıkışı ve Soruşturma Süreci

Bosnalı Hafız Abdullah Efendi ve Pazarcıklı Hüseyin Efendi Medine'deki Mahmudiye Medresesi'nde ikamet eden, medresede okutulan bütün dersleri tamamlamış ve kırklı yaşlarını aşmış durumda bulunan iki talebedir. Bu medrese talebeleri kendi aralarında bir mehdilik macerası yaşamışlar ve bu sürecin sonunda birtakım yaptırımlara maruz kalmışlardır. Söz konusu dava halk nezdinde taraftar edinmeye imkân bulamamış olup esasında iki kişi arasındaki bir iddia olarak kalmıştır. Zira olay üçüncü kişilere sızramadan devlet kaynakları iddiadan haberdar olup önlem almışlardır. Olayın iki kahramanından Hafız Abdullah Efendi mehdilik konusunda isnatta bulunulan, Pazarcıklı Hüseyin Efendi ise isnatta bulunan taraf görünümündedir.

Hafız Abdullah Efendi'nin mehdilik davası Sultan II. Abdülhamit'in yönetim yıllarına rastlamaktadır. Hafız Abdullah Efendi'nin iddiası başlangıcından itibaren birtakım belirsizlikler üzerine kuruludur. Her şeyden önce iddianın niteliği tam olarak netleştirilememiştir. Konuyla ilgili arşiv belgelerinde onun mehdilik ve peygamberlik iddiasında bulunduğu bahsedilmektedir. Ancak olayın soruşturma raporları incelendiğinde iddianın mehdilik değil, peygamberlik olduğu görülmektedir. Esasında mehdilik ve peygamberlik iddialarının birbirine karışması bu tarz hareketlerde karşılaşılabilen bir durumdur.⁹ Zira böyle bir dava ile ortaya çıkan bir şahıs, önce peygamber, sonra onun temsilcisi olma gibi aşamalı bir iddia süreci takip edebilmektedir.¹⁰ Bu itibarla Hafız Abdullah Efendi olayına nebevî (prophetic) karakterli mesiyanik (mehdici) bir hareket denebilir. Hafız Abdullah Efendi olay ortaya çıktıktan sonra kendisine isnad edilen iddiayı sahiplenmemiş, resmî görevlilere iddianın kendi iradesi dışında geliştiği intibasını vermeye çalışmıştır. 17 Şevval 1309 / 15 Mayıs 1892 tarihinde Medine'den İstanbul'a gönderilen resmî soruşturma evrakı iddianın ortaya çıkışını ve ayrıntılarını vermektedir. Buna göre, soruşturma esnasında, Pazarcıklı Hüseyin Efendi, Hafız Abdullah'ın yüzünde büyük bir nur gördüğünü, onun gâibden haberler verdiğini ve Allah tarafından yönlendirildiğini söyleyerek Yasin suresinin 3. ayeti olan "inneke lemine'l-mürselin" ifadesini okumuştur. Ayetteki ifade "sen elbette gönderilen peygamberlerdensin" anlamına gelmekte olduğundan açık

bir peygamberlik isnadına işaret etmektedir. Pazarcıklı Hüseyin'in sonraki ifadeleri de peygamberlik isnadını desteklemektedir. Zira soruşturma heyetine Hafız Abdullah Efendi hakkında "sizler âna Abdullah Efendi diyorsunuz, ben öyle demem, sizler ânı beşer suretinde görüyorsunuz, ben öyle görmem" diyerek iddiasında ve Hafız Abdullah Efendi'nin Rahmânî bir varlık olduğunda ısrar etmiştir. Hafız Abdullah ise soruşturma heyetine kendisinin sıradan bir insan olduğunu söyleyerek iddialardan dolayı istîâze getirmiş¹¹ ve Pazarcıklı Hüseyin Efendi'nin yüzüne tükürerek hakkındaki isnadı reddetmiştir. Pazarcıklı Hüseyin, Hafız Abdullah Efendi'nin mehdi olduğunu reddetmesine ve kendisine karşı küçük düşürücü tavrına rağmen onun peygamber olduğunda ısrar ve iddiasında sebat etmiştir. Burada Hafız Abdullah'ın mehdilik veya peygamberlik gibi bir iddiadan haberi olmadığı ve Pazarcıklı Hüseyin Efendi'nin kendi başına hareket ettiği akla gelmektedir. Ancak gerçek böyle değildir. Zira soruşturma heyeti, olayı okul idaresine haber veren ve dolayısıyla devletin bu iddiadan haberdar olmasını sağlayan oda komşusu Ahmed Efendi'yi de dinlemiştir. Onun ifadesine göre, Hafız Abdullah ve Pazarcıklı Hüseyin bir Ramazan günü oda komşuları Konyalı Ahmed Efendi'ye gitmişlerdir. Çay içtikten sonra Hüseyin Efendi müsaade alarak Yasin okumaya başlamış ve "inneke lemine'l-mürselîn" ayetine kadar okuyup burada üç defa kelime-i şehadet getirdikten sonra "ve eşhedü ente Muhammed Rasulullah" yani "şehadet ederim ki sen Allah'ın elçisi Muhammed'sin" diyerek Hafız Abdullah'ın dizlerine kapanmıştır. Bunun üzerine Hafız Abdullah ellerini semaya kaldırarak birtakım işaretlerde bulunmuştur. Resmî rapora göre, Hafız Abdullah ve Pazarcıklı Hüseyin, Ahmed Efendi'yi de kendi ittifaklarına dahil etmek istemişler, ancak Konyalı Ahmed bu teklifi reddederek hemen medrese müderrisi Hacı Ömer Efendi'yi olaydan haberdar etmiştir. Müderris Ömer Efendi de olayı örtbas etmeyip hemen hükümet yetkililerine bildirerek her iki şahsın tutuklanmasını sağlamıştır.¹²

Olayın ayrıntılarına bakıldığında, esasen bir hulûl iddiasının dile getirildiği anlaşılmaktadır. İddianın temeli, Hz. Muhammed'in Hafız Abdullah Efendi'de hulûl ettiği inancına dayanmış gözükmektedir. Hafız Abdullah'ın soruşturma sürecindeki tavrı ise, iddianın kaynağının o olmadığını, ama durumdan bir rahatsızlık da duymadığını ortaya çıkarmaktadır. Pazarcıklı Hüseyin muhtemelen psikolojik bir rahatsızlık eseri böyle bir iddiayı dile getirmiş, durum Hafız Abdullah'ın hoşuna gitmiş, ancak daha ilk yayılma hamlelerinde devlet yetkililerinin olaydan haberdar olmaları üzerine, ceza alma korkusundan dolayı, kendisinin süreçte bir katkısının olmadığı izlenimini vermeye çalışmıştır. Burada Hafız Abdullah Efendi niçin böyle bir sürece girmeye razı olmuştur sorusu önem arz etmektedir. Kanaatimizce bunun sebebi, içinde bulunulan ortamın böyle bir iddianın muhatabı olmayı câzip göstermiş olmasıdır. Zira mehdilik iddiaları daha çok sıkıntı ve buhran zamanlarında fazlalaşmakta ve bu dönemlerde halk nezdinde taraftar bulabilmektedir.¹³ Hafız Abdullah'ın yaşadığı dönemde

hem İslâm dünyası hem de Osmanlı Devleti güçsüz ve zayıf bir konumda olup siyasî ve ekonomik alanlarda sıkıntı içerisindeydi. Dolayısıyla ortam bir kurtarıcı beklemeye çok müsaitti. Bundan olsa gerek XIX. yüzyılda mehdilik iddiası ile ortaya çıkanların sayısında bir artış görülmektedir. Özellikle yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı sınırları içerisindeki değişik bölgelerde yerel düzeyde mehdilik iddiasında bulunan kişilerden bahseden çok sayıda arşiv belgesi vardır.¹⁴ Bunların çoğunun yerel düzeyde kaldığı ve yaygınlık kazanmadığı anlaşılmaktadır. Ancak mehdilik davasının halk üzerinde etkili olduğu ve önemli siyasî sonuçlara yol açtığı vakalar da vardır. Hafız Abdullah'la hemen hemen aynı zamanlarda Sudan'da mehdilik iddiası ile ortaya çıkan Muhammed Ahmed el-Mehdi kısa sürede çok büyük yayılma göstermiş ve İngilizlere karşı önemli başarılar kazanmıştır.¹⁵ Bundan çok kısa bir süre sonra da Somali'de Muhammed b. Abdullah Hasan mehdiliğini iddia ederek Avrupalı sömürgecilere karşı bir cihad hareketi başlatmıştır.¹⁶ Hafız Abdullah hem Osmanlı coğrafyasındaki hem de İslâm dünyasının değişik bölgelerindeki bu hareketlerden haberdar olsa gerektir. Onların bir kısmının önemli başarılar kazanması kendisine yapılan böyle bir isnadı kabul etmesinde psikolojik olarak olumlu katkı yapmış olmalıdır.

3. Tedbir ve Cezalandırma Süreci

Osmanlı idaresi olayı haber alır almaz önlem alma çabasına girişmiştir. Zira kendi sınırları içerisindeki bir mehdilik iddiasının halk nezdinde itibar görmesi halinde ortaya oldukça ciddi sıkıntıların çıkabileceği devlet yöneticileri tarafından bilinmektedir. Zira Türk tarihinin en önemli iki isyanı sayılabilecek Babailer İsyanı ve Şeyh Bedreddin İsyanı mesihanik (mehdici) karakterli isyanlardır. Her iki isyan da devlet yönetiminde çok ciddi sıkıntılara yol açmıştır.¹⁷ Osmanlı idarecileri Sudan'daki mehdilik merkezli isyanın boyutlarını da iyi bilmekte ve bu isyanın Osmanlı coğrafyasına sıçramaması için gerekli önlemleri almaktadır.¹⁸ Doğal olarak Osmanlı yöneticileri hem tarihsel bilgiler hem de fiilen karşı karşıya kaldıkları gerçekler vasıtasıyla kendi topraklarında çıkabilecek benzer bir olayın nelere yol açabileceğinin farkındadırlar. Bu itibarla, yönetim Hafız Abdullah Efendi'nin mehdilik iddiasının üzerinde ciddiyetle durmuş ve hemen harekete geçmiştir. Esasında olay önemsiz addedilebilir ve fazla büyütülmeden kapatılabilirdi. Zira iddianın isnad edildiği Hafız Abdullah Efendi'nin kendisi bizzat iddiayı reddetmişti. Buna ek olarak iddia iki kişi dışında hiçbir taraftar bulamamıştı. Bütün bunlara rağmen, Osmanlı idaresi "ateşi kıvılcım iken söndürmek gereklidir" şeklinde özetleyebileceğimiz bir titizlikle konuyu değerlendirmiş ve hızla tedbir alma yoluna gitmiştir.

Yerel yöneticiler Hafız Abdullah Efendi ve Pazarcıklı Hüseyin'in soruşturma süreci hakkında Sadaret makamına bilgi verirken söz konusu kişileri tıbbî muayeneye de tabi tutacaklarını haber vermişlerdir. Bu tercihin sebebini ise, her

ikisinin de tarikata mensup olmaları hasebiyle evhama kapılmış olabilecekleri hususuna dayandırmışlardır.¹⁹ Burada evhamdan kastedilen, psikolojik bir rahatsızlığın olup olmadığı hususunun açığa kavuşturulmasıdır. Özellikle Pazarcıklı Hüseyin psikolojik bir rahatsızlığı olduğunu düşünmeyi haklı kılacak tavırlara sahiptir. Ancak daha sonraki süreçte tıbbî muayenenin sonuçlarına herhangi bir atf yapılmamış ve bu konuda bir bilgi verilmemiştir.

Sadaret makamı, bu kişilerin tarikata mensup olduğu bilgisi üzerine, hangi tarikata mensup olduklarının bildirilmesini istemiştir. Tarikat mensubiyetinin tespiti de muhtemelen olayın büyümesi durumunda önlem alma amacına yöneliktir. Zira Osmanlı yönetimi olayın büyüyebileceği korkusunu taşımaktadır. Bu itibarla tıbbî muayene ve tarikat mensubiyeti konusunun sonuçlanmasını beklemeden her ikisinin hiç vakit kaybetmeden Hicaz'dan çıkarılarak Suriye'ye sürgün edilmesi emrini vermiştir.²⁰ Sürgün Osmanlı ceza hukukunda yaygın olarak kullanılan bir cezadır. Özellikle kamu düzenine karşı olan suçlarda Osmanlı idaresi sürgün cezası vermeyi tercih etmiştir. Hafız Abdullah'ın olayının vuku bulduğu dönemde Osmanlı tahtında II. Abdülhamit oturmaktadır ve bu sultan Osmanlı tarihinde en çok sürgün cezası veren padişah konumundadır.²¹ Sürgün hem şiddet içermemesi ve hem de muhtemel olumsuz sonuçları önlemesi açılarından ideal bir ceza biçimidir. Dolayısıyla Hafız Abdullah ve Pazarcıklı Hüseyin'in kamu düzenini bozma ihtimali olan böyle bir davada sürgün cezası almaları olağan bir durumdur.

Osmanlı merkezî yönetimi tarafından verilen sürgün cezasının hemen yerine getirildiği anlaşılmaktadır. 19 Safer 1310 / 12 Eylül 1892 tarihli belgeye göre, yani merkezî idarenin sürgün emrini vermesinden yaklaşık üç ay sonra Hicaz vilayetinden gönderilen cevapta Hafız Abdullah Efendi'nin Nakşibendilik tarikatının Halidiyye koluna, Hüseyin Efendi'nin ise Halvetîlik tarikatının Şabaniyye koluna mensup oldukları bildirilmekte ve her ikisinin de Hicaz'la bağlarının kesilip Suriye vilayetine gönderildikleri ifade edilmektedir.²²

Hafız Abdullah Efendi ve Pazarcıklı Hüseyin'le ilgili yazışmalar bundan sonra Suriye vilayeti ile yürütülmüştür. Esasında Suriye'deki ikametleri süresince pek kayda değer bir şey olmamış gibidir. Ancak Suriye'de ikamet etmeye başlamalarından iki sene sonra Suriye valisinden Dahiliye Nezareti'ne bir yazı gelmiştir. 27 Safer 1312 / 30 Ağustos 1894 tarihli yazıda Hafız Abdullah Efendi ile Pazarcıklı Hüseyin'in bazı uygunsuzluklarda bulundukları bildirilmektedir. Yazıda bu uygunsuzlukların ne olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir. Hafız Abdullah Efendi ile Pazarcıklı Hüseyin muhtemelen Suriye'ye vardıklarında da mehdilik davasını sürdürmüşler, en azından bu şekilde yorumlanabilecek birtakım tavırlarda bulunmuşlardır. Bu sebeple, Suriye Valiliği merkezden bir emir gelmesine rağmen, ikisinin bir arada bulunmasının mahzurlu olacağı düşüncesiyle Hafız Abdullah Efendi ile Pazarcıklı Hüseyin'i ayırmak lüzumunu hissetmiştir. Bu amaçla Pazarcıklı Hüseyin Efendi Şam'da bırakılmış, Hafız Abdullah Efendi

ise Hama'ya gönderilmiştir. Suriye valisi bu eylemi merkezden habersiz yaptığından olsa gerek, Hama'nın da Suriye vilayetine dahil olduğunu, dolayısıyla sürgün şartlarında bir değiştirme yapılmadığını belirtme ihtiyacı hissetmiştir. Vali ayrıca Hafız Abdullah'ın sürekli zaptiye ve polis nezareti altında tutulacağını beyan ederek firarına kesinlikle meydan verilmeyeceğini vurgulamıştır.²³ Suriye valisi bu uygulamasıyla kendi sorumlu olduğu bölgede çıkabilecek bir karışıklığı önlemeye çalışmaktadır. Bu sebeple olsa gerek, izin almadan hemen nakil işini gerçekleştirmiş, akabinde Dahiliye Nezareti'ni haberdar etme yoluna gitmiştir.

Hafız Abdullah'ın Hama'daki ikameti hakkında elimizde bir bilgi yoktur. Ancak son Hama sürgünü mehdilik davasından tamamen vazgeçmesini sağlamış gözükmektedir. Zira bu konudaki iddiasını sürdürmüş olsa idi sürekli zaptiye nezareti altında olduğundan dolayı durumun İstanbul'a rapor edilmesi gerekirdi. Halbuki uzun bir süre merkeze Hafız Abdullah hakkında bir bilgi rapor edilmemiştir. Daha sonra ortaya çıkan yazışmalar ise Hafız Abdullah'ın affedilmesine dair dilekçelerden ibarettir. Dilekçelerin içeriğine bakıldığında da Hama'daki ikameti müddetince herhangi bir olumsuz hareketinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı idare sisteminde sürgün edilen bir kişinin affedilebilmesinin üç yolu vardır. Menfilik yani sürgünlük; ya devlet idaresinin eşine, çocuklarına veya bakmakla yükümlü olduğu yaşlılara acıması neticesinde ya halkın veya idarecilerin affı için ricacı olmasıyla veya ceza almasına neden olan durumun düzelmesi ve kendisinin bir daha benzer fiilleri yapmayacağına söz vermesi ile kaldırılabilirdi.²⁴ Hafız Abdullah affa mazhar olabilmek için sistemin müsaade ettiği bütün yolları kullanmış gözükmektedir. Onun affedilmesine dair ilk istek yerel idare meclisinden çıkan bir mazbatadır. Bu mazbatada Hafız Abdullah'ın Hama'daki ikameti müddetince edebli ve güzel davranışlarının müşahade edildiği Şer'-i Şerif'e ve Allah'ın rızasına aykırı tek bir hareketinin bile olmadığı vurgulanarak hürriyetinin iadesine müsaade buyurulması istirham edilmiştir.²⁵ Hafız Abdullah için sadece yerel meclis harekete geçmemiş, bunun dışında Hama'nın ileri gelenleri de bir dilekçe yazarak onun affedilmesini talep etmiştir. 7 tanesi müderris toplam 31 kişinin mührü bulunan dilekçede onun ibadetlerine devam ettiği, Kitap ve Sünnet'e uygun bir yaşam sürdüğü, İslâm inancına aykırı hiçbir halinin olmadığı vurgulanarak hürriyetinin iade edilmesi ve yaşamını sürdürebilmesi için munasip bir miktar maaş bağlanması rica edilmiştir.²⁶ Hafız Abdullah Efendi bunların dışında kendisi de harekete geçmiş ve affedilmesini rica eden bir dilekçe kaleme almıştır. Dilekçesinde sürgün edilmesi hadisesini açıklarken "kulunuzca meçhul bir esbaptan dolayı" ifadesini kullanarak kendisinin hiçbir suçunun olmadığını beyan etmiş ve sürgün edilmesini zamanın valisinin tasarrufuna bağlamıştır.²⁷ Bu ifadeleri onun resmî soruşturmadaki tavrının hâlâ devam ettiğini göstermektedir.

Hafız Abdullah Efendi'nin ve yerel güçlerin af için verdikleri dilekçeler Suriye Valiliği aracılığıyla merkezi idareye ulaştırılmıştır. Osmanlı idaresi bah-

se konu olan isimlerin affedilmeleri hususunda Hicaz vilayetine yazı yazarak onların da görüşünü almıştır. Hicaz vilayetinden gelen cevabi yazıda Hafız Abdullah Efendi'nin mehdilik iddiasının halk nezdinde şuyû bulduğu ve kısmen tesirli olduğu vurgulanarak affedilmeleri halinde Hicaz Vilayeti'ne gelmelerinin sakıncalı olacağı belirtilmiştir.²⁸ Sadaret makamı bu uyarıları dikkate alarak Hafız Abdullah Efendi'nin Hicaz'a gitmemek şartıyla affedilebileceğini arz etmiştir. Ancak sadrazam, dilekçelerde vurgulanan maaş tahsisi hususuna hiç değinmemiştir.²⁹ Sadrazamın arzına padişahın nasıl cevap verdiğini belirten irade belgesine ulaşamadık. Ancak yerel yönetimlerden Sadaret makamına kadar bütün Osmanlı idaresinin affı konusunda olumlu yönde görüş bildirmesini göz önüne alarak padişahın Hafız Abdullah Efendi'nin affedilmesine dair emir buyurduğu tahmininde bulunabiliriz.

Hafız Abdullah'ın Pazarcıklı Hüseyin ile beraber 1892 yılında ortaya attığı mehdilik iddiası yaklaşık sekiz senelik bir sürgünle sonuçlanmıştır. Onun Pazarcıklı Hüseyin ile Hama sürgününden sonra yollarının ayrıldığı anlaşılmaktadır. Pazarcıklı Hüseyin'in akıbeti hakkında ise incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün olmamıştır.³⁰

4. Sonuç

Bosnalı Hafız Abdullah Efendi'nin mehdilik macerası Osmanlı tarihinde yer alan basit bir olay görünümündedir. Zira teşebbüs sonuçsuz kalmış ve Hafız Abdullah Efendi ile Pazarcıklı Hüseyin Efendi'ye sürgün edilmeleri dışında bir yansıması olmamıştır. Ancak bu küçük olay bize bazı hususları vurgulamak imkânı vermektedir. İlk olarak İslâm dünyasındaki psikolojik ortama dikkat çekmek gerekmektedir. Yaşanılan sıkıntı ve buhranlar halkın zihnini bir kurtarıcı beklemeye hiç olmadığı kadar hazır hale getirmiştir. Bu psikolojik ortam XIX. yüzyılda İslâm dünyasının değişik bölgelerinde birbiri ardına ortaya çıkan mehdi adaylarının görünmesine yol açmış ve bunların bazıları önemli başarılar kazanmıştır. Bazı mehdi adaylarının başarılı olması, Hafız Abdullah Efendi gibi sıradan ve basit medrese talebelerinin bile mehdilik iddiasıyla ortaya çıkabilmelerine zemin hazırlamıştır.

Hafız Abdullah Efendi olayında Osmanlı idaresinin vakayı ele almadaki ciddiyeti de vurgulanması gereken bir husustur. Osmanlı yönetimi, bazı mehdi adaylarının kazandığı başarıları göz önüne alarak, kendi sınırlarında benzer bir hadisenin oluşumuna imkân vermemek için son derece titiz davranmıştır. Olayın soruşturma aşamasından Hafız Abdullah'ın affedilmesine kadar geçen sürede hiçbir ayrıntı göz ardı edilmemiş ve sürecin devletin kontrolünden çıkması önlenmeye çalışılmıştır. Sürecin Hafız Abdullah Efendi'nin halk düzeyinde hiçbir etki yapmadan sona ermesi ise Osmanlı yönetiminin bir başarısı olarak kaydedilmelidir.

EK 2

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
İrâde-i Dâhiliyye: 1279 / 100607

Yıldız Saray-ı Hümayunu
Baş Kitabet Dairesi: 7659

Medine-i Münevvere’de kâin Mahmûdiye Medresesi talebesinden Bosnavî Hâfız ‘Abdullah ve Pazarcıklı Hüseyin Efendilerin kendi beynlerinde peygamberlik ve mehdiliğe dâir bazı tefevvühâtta bulundukları haber alınmasıyla ol-babta icrâ olunan tahkîkât ve isticvâbâtın neticesi tafsîlâtını ve merkûmânın tarîka mensub olmalarına nazaran hareketlerinin evhâm âsârı olması muhtemel bulunduğundan ta’mîk-ı tahkîkât ile beraber kendülerinin tıbben muayeneleri dahî derdest bulunduğu ve ba’dehû tebeyyün idecek ahvâlin dahî arz olunacağı ifadesini hâvî Şeyhu’l-Harem ve Medine-i Münevvere muhafızı paşalar ve Medine-i Münevvere Kadısı efendi hazerâtından vârid olub lede’l-‘arz manzûr-ı ‘âlî buyurulan tahrîrât-ı müştereke leffen savb-ı sâmi-i sadâret-penâhîlerine ir-sâl kılınmış ve merkûmânın hilâf-ı şer-î şerîf olan iş bu hareketlerinden dolayı bi-lâ ifâte-i vakt Medine-i Münevvere’den çıkarılarak Suriye vilayetine def’ ve teb’îdleri zımnında iktizâ idenlere telgrafla emr-i serî’ ‘itâsı ve bunların tarîkat-ı Hâlidîyye’ye mensûbiyetleri melhûz olduğundan bu cihetin dahî bi’t-tahkîk ‘atebe-i ‘ulyâya ‘arz ve inbâsı şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penahî iktizâ-yı ‘âlîsinden bulunmuş olmağla ol-bâbta emr u fermân hazret-i veliyyü’l-emrindir. Fî 17 Zilkâde sene 1309 ve fî 31 Mayıs sene 1308.

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî
Süreyyâ

Notlar

1. Ali Coşkun, *Mehdilik Fenomeni*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, ss. 116-128; Cemil Hakyemez, “Mehdî Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/1, c. 3, sayı: 5, ss. 129-130; Ekrem Sarıkçıoğlu, “Mehdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 28, ss. 369-371; “Mecusî Dininde Mehdi İnancı” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul: 1986, sayı: 7, ss. 1-7.
2. Bu konudaki hadislerin bir değerlendirmesi için bkz. Avni İlhan, “Kütübü’s-Sittedeki Hadislere Göre Mehdilik”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, c. 7, ss. 101-124; İzmirli İsmail Hakkı, “Mehdi Meselesi”, *Hikmet Yurdu*, c. 3, sayı: 6, ss. 341-346; Ahmet Serdaroğlu, “Mehdi Hakkında”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1968, c. 7, sayı: 72-73, ss. 127-128.
3. Ethem Ruhi Fırlalı, “Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, c. 25, s. 198; Hakyemez, “Mehdî Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine”, s. 131.
4. Hakyemez, “Mehdî Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine”, s. 135; Mehmet Özdemir, “Endülüs’te Bir Emevi Mehdisi” *AÜİFD*, c. 39, ss. 118-119.

5. Mustafa Öz, "Mehdilik", *DİA*, c. 28, ss. 385-386.
6. Bkz. Mustafa Öz, "Muhammed Ahmed el-Mehdi", *DİA*, c. 30, ss. 496-499.
7. Bu tarz mehdici ayaklanmalara genel bir bakış için bkz. Coşkun, *Mehdilik Fenomeni*, ss. 333-471.
8. Ahmet Yaşar Ocak Şeyh Bedreddin'in hareketini mesiyani (mehdici) bir hareket saymaktadır ki, bu tespit bize de isabetlidir. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 170. Şeyh Bedreddin'in hareketinin genel bir yapısı için bkz. Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin – Tasavvuf ve İsyân*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
9. Örneğin Baba İlyas için de resul kavramı öne sürülmesine rağmen hareket mehdici bir karaktere sahiptir. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı – Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996, ss. 105-113.
10. Coşkun, *Mehdilik Fenomeni*, s. 504.
11. İstiâze: Şeytanın şerrinden Allah'a sığınmak amacıyla "Eûzü billâhi-mineş-şeytânî'r-racîm" yani kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım" demektir. Bkz. Fikret Karaman vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, ss. 330-331.
12. BOA, Y.A.HUS: 404/15.
13. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Mehdi" *DİA*, c. 28, s. 372.
14. Örneğin Bingazi Vilayeti sınırları içerisinde mehdilik iddiası ile ortaya çıkan bir kişi için bkz. BOA, Y.A.HUS: 176/19. Mehdilik iddia eden ve Nazilli'de faaliyetlerde bulunan Hasan Baba hakkında bkz. BOA, Y.MTV: 8/82. Fizan Sancağı'nda mehdilik iddia eden bir adama karşı alınan önlemler için bkz. BOA, Y.A.HUS: 175/117. Hutbede iken mehdilik iddiasında bulunan Abdullah ve daha önce mehdilik iddia edip sürülen Ahmed-i Berberî hakkında bkz. 196/44. Mehdilik iddia eden bir başka kişi için bkz. BOA, Y.PRK.UM: 7/16, Keşap nahiyesinde mehdilik iddia eden Hasan Efendi'nin tutuklanması hakkında bkz. BOA, Y.PRK.UM: 6/111. Arap aşiretleri arasındaki mehdilik faaliyetleri hakkında bilgi toplamak için memur gönderilmesi hakkında bkz. BOA, Y.PRK.UM: 6/68. Gülpınar Köyü'nde peygamberlik iddia eden Şeyh Halid için bkz. BOA, Y.PRK.ZB: 4/88, Sevakın'de mehdilik iddiasında bulunan Mehmed'in İngilizlere karşı mücadelesi hakkında bkz. BOA, Y.MTV: 14/19. Yemen Vilayeti'nde mehdilik iddiasıyla ortaya çıkan bazı şahısların muhakemesi hakkında bkz. BOA, İ.DH: 18/796-5. Mehdilik iddiası ile etrafına eşkiya toplayan kişi hakkında bkz. BOA, HAT: 456/22492. Mehdilik iddiası olup Beyrut'a geldiğinde tutuklanan Muhittin Binhanî hakkında bkz. BOA, Y.EE: 40/4. Mısır'da peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkıp Kıbrıs'a sürülen İbrahim hakkında bkz. BOA, C.ADL: 22/1320.
15. Öz, "Muhammed Ahmed el-Mehdi", ss. 497-498
16. Öz, "Mehdilik", s. 386.
17. Şeyh Bedreddin isyanının mesiyani (mehdici) karakterli olduğunu dile getirmiştik. (Bkz 8 no'lu dipnot). Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı'nın kuruluşundan kısa bir süre önce gerçekleşen ve Selçuklu Devleti'ni yıkılmanın eşiğine getiren Babailer isyanının da mesiyani (mehdici) bir karakteri olduğunu söylemektedir. Bkz. Ocak, *Babailer İsyanı*, ss. 110-111.
18. Bkz. BOA, Y.PRK.MŞ: 1/49; Y.A.HUS: 175/117; Y.PRK:EŞA: 4/6.
19. BOA, İ.DH: 1279/100607.
20. BOA, İ.DH: 1279/100607.
21. Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2008, c. I, Sayı: V, s. 22.
22. BOA, Y.A.HUS: 264/135. Ayrıca bkz. BOA, BEO: 65/4819.
23. BOA, Y.A.HUS: 307/90.

24. Acehan, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, s. 20 (23 no’lu dipnot).
25. BOA, Y.A.HUS: 404/15 (Hama Mutasarrıflığı’nın 2 Recep 1317 / 6 Kasım 1899 tarihli yazısı).
26. BOA, Y.A.HUS: 404/15 (25 C. Ahir 1317 / 31 Ekim 1899 tarihli Arapça dilekçe).
27. BOA, Y.A.HUS: 404/15 (14 T. Evvel 1315 / 26 Ekim 1899 tarihli dilekçe).
28. BOA, Y.A.HUS: 404/15 (209 ve 4262 numaralı belgeler); DH.MKT: 2288/116.
29. BOA, Y.A.HUS: 404/15 (22 Şubat 1315 / 6 Mart 1900 tarihli ve 1421 numaralı belge)
30. Esasında arşiv kataloglarında Pazarcıklı Hüseyin Efendi’nin ahvalinden bahseden bir belge olduğu kaydı vardır. (Bkz. BOA, BEO: 1132/84865) Ancak söz konusu dosya içerisinde başka bir hadiseye dair belgeler çıkmıştır. Muhtemelen kataloglama sırasındaki bir karışıklıktan dolayı biz Pazarcıklı Hüseyin Efendi’nin durumu hakkında bilgi sahibi olamamaktayız.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BEO: 1132/84865; C.ADL: 22/1320; HAT: 456/22492; İ.DH: 18/796-5, 1279/100607; Y. A. HUS: 404/15, 176/19, 175/117, 196/44, 264/135, 307/90; Y.EE: 40/4; Y.MTV: 8/82; Y.PRK: EŞA: 4/6; Y.PRK.MŞ: 1/49; Y.PRK.UM: 7/16, 6/111, 6/68; Y.PRK.ZB: 4/88.

Kitap ve Makaleler

- Balivet, Michel, *Şeyh Bedreddin – Tasavvuf ve İsyan*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Coşkun, Ali, *Mehdilik Fenomeni*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Hakyemez, Cemil, “Mehdî Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/1, c. 3, sayı: 5, ss. 127-144.
- İlhan, Avni, “Kütübü’s-Sittedeki Hadislere Göre Mehdilik”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, c. 7, ss. 101-124.
- İzmirli İsmail Hakkı, “Mehdi Meselesi”, *Hikmet Yurdu*, c. 3, sayı: 6, ss. 339-346.
- Karaman, Fikret, vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- , *Babaîler İsyanı – Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- Öz, Mustafa, “Mehdilik”, *DİA*, c. 28, ss. 385-386.
- , “Muhammed Ahmed el-Mehdi”, *DİA*, c. 30, ss. 496-499.
- Özdemir, Mehmet, “Endülüs’te Bir Emevi Mehdisi” *AÜİFD*, c. 39, ss. 115-135.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, “Mehdi”, *DİA*, c. 28, ss. 369-371.
- , “Mecusî Dininde Mehdi İnancı” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul: 1986, sayı: 7, ss. 1-7.
- Serdaroğlu, Ahmet, “Mehdi Hakkında”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1968, c. 7, sayı: 72-73, ss. 127-128.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Mehdi” *DİA*, c. 28, ss. 371-374.